

Людмила Павленко,

к. і. н., доцент кафедри всесвітньої історії

Проблеми розвитку єврейської шкільної освіти в Чернігівському окрузі в контексті реалізації кампанії «коренізації»

Після проголошення на квітневому партійному з'їзді 1923 р. нової державної політики по активному залученню до радянського будівництва усіх етнічних складових населення особлива увага буда приділена розбудові та розвитку мережі національних шкіл, покликаних перехопити ініціативу виховання підростаючого покоління національних меншин. Це мало забезпечити оптимальні умови для концентрації молоді певних національностей у відповідних навчальних закладах, де з урахуванням національної специфіки можна було успішно вести боротьбу з релігійними, культурними, побутовими традиціями, які не відповідали політичним, економічним та ідеологічним інтересам більшовицької влади, тобто сприяти «радянській мас, послабленню антикомуністичних впливів» [3, арк. 24 зв.].

Не був виключенням і Чернігівський округ Чернігівської губернії, де окрім українців мешкали росіяни, білоруси, євреї та представники інших національностей. Саме єврейська нацменшина мала в окрузі найбільшу кількість, була компактно розселена в Чернігові, Сновську, Городні, Березному, Острі та Добрянці, а також визначалася високою національною самосвідомістю, що робило її головним об'єктом політики коренізації. На 1925 р. у самому Чернігові з 37 300 ч. населення було 12 500 євреїв, що складало 34, 2 %, в той час як українці складали 30, 5 %, а росіяни – 33, 2 %. Можна говорити про те, що євреї були національною більшістю, а не меншиною у губернському місті. У Сновську з 7 850 мешканців 3 450 були єврейської національності (44 %), у Городні з 6 100 ч. – 2 100 євр. (34 %), в Острі з 7 200 ч. – 1 900 євр. (27 %), у Березному з 9 850 ч. – 1 000 євр. (10 %), у Добрянці з 5 100 ч. – 500 євр. (10 %). Всього євреїв по Чернігівському округу (15 р-нах) нараховувалося 21 450 ч. (майже половина всіх євреїв губернії), що складало 4 % від загальної

чисельності населення округу. В середньому по містах, де жила значна кількість євреїв, їхній відсоток складав не менше 25 % [2, арк. 1, 1 зв., 88, 92].

По всій губернії на початок впровадження коренізації налічувалося 18 «євдитзакладів», 10 з яких припадало на Чернігівський округ. З них 6 Соцвосу, 2 профшколи – слюсарно-механічна «Юний пролетарій» та професійно-технічна «Труд» від Швейпрому, 1 дитячий садок та дитмістечко зі школою-інтернатом. Кількість дітей в них на 1925 р. становила 965, з яких 473 (50 %) – діти членів профспілок та 331 (35 %) – діти кустарів [2, арк. 57, 90]. Згодом вдалося трішки збільшити кількість шкіл Соцвосу. Зі звіту уповноваженого по євроботі в окрузі Розенблюма дізнаємось, що на початок 1925/26 навчального року їхня кількість становила в Чернігові 13, у районах 8, а наступного року – у Чернігові 14, у районах 13. Зокрема в Чернігові працювала 6-річка (173 євдитини) та 4-річка (96 євдитини), у Сновську – 6-річка (156 євдітей), у Городні – 2-річка (56 євдітей), в Острі 4-річка (26 євдітей) та у Березному – 2-річка (29 євдітей) [5, арк. 58 зв., 63].

Єврейські школи мали купу проблем, більшість яких була притаманна радянській школі в цілому. Перш за все, це стосується матеріального забезпечення, яке внаслідок недостатнього державного фінансування не дозволяло налагодити навчальний процес на належному рівні. Ідея перевести національні школи на госпрозрахунок не мала успіху, оскільки до єврейських шкіл округу віддавали дітей батьки з найбідніших верств населення, в яких не було жодної можливості сплачувати за навчання і утримувати школи. Іноді «при належному висвітленні та вчасному клопотанні» інспектура робила єврейським школам поступки, проте «це ускладнювало роботу» [2, арк. 57]. Так, газета «Красное знамя» писала у 1923 р. про труднощі, які переживала профтехшкола «Труд»: «Матеріальне становище важке. Школу субсидує частково київське відділення ОРТа, допомоги якого достатньо тільки на оплату викладацького складу, інші ж кошти черпаються з оплати приватних замовлень, які надходять до школи. ...Сім годин проводять учні в школі, більшість без сніданків» [12, с. 3].

Ще одна біда єврейської школи 1920-х рр. – шкільні приміщення, які не відповідали елементарним санітарно-гігієнічним нормам та й взагалі своєму призначенню. Такими були євшколи № 12 у Чернігові, а також у Сновську та Березному [4, арк. 118]. Ситуація повільно почала поліпшуватися на кінець 1920-х рр. Прикладом можуть слугувати Городня, де у 1928 р. єврейська громада домоглася виділення нового приміщення для школи [8, арк. 14], та Сновськ, де того ж року була прийнята партійними органами постанова про початок будівництва нового приміщення єврейської школи, розрахованого на 3 роки та 85000 рублів, що місцеві активісти вважали «великим досягненням» для містечка, за яке «довелося воювати немало» [8, арк. 34].

Проте школи були погано забезпечені меблями, кабінетами зі спеціальним обладнанням для викладання предметів природничого циклу, тому навчання відбувалося «по-старому», а «схоластичні лабораторні методи без посібників» були «нудні та непереконливі» [11, арк. 2]. Держава намагалася вирішувати цю проблему, але допомога була епізодичною, вибірковою, позбавленою системності та послідовності. Так, у 1926 р. на закупку посібників школам Соцвосу та Профобру було асигновано 1400 руб., а профшколі «Юний Пролетарій» після переведу її того ж року на місцевий бюджет дали 7000 руб. [5, арк. 58 зв.].

Також школи округу були погано забезпечені підручниками і методичними посібниками єврейською мовою. На середину 1920-х рр. видавничий план «Культурліту» передбачав поповнення шкільних бібліотек 29 найменуваннями підручників з граматики, фізики, хімії, алгебри, геометрії, географії, методики рідної мови, які передбачали видання накладом від 3 до 30 тис., 25 найменуваннями піонерської літератури накладом від 3 тис., 12 найменуваннями популярної книги для читання накладом від 3 тис., значною кількістю творів художньої літератури [2, арк. 26–27 зв.].

Великою проблемою для обслуговування єврейських шкіл на високому якісному рівні національною мовою стала нестача єврейських вчителів та їхня кваліфікація. Для батьків та місцевих органів влади це було «принципове

питання»: «Найголовнішим гальмом є відсутність вчителів. Педкурсів на Чернігівщині немає і вчителів тому немає» [2, арк. 57]. У звіті Евсекції Окрпарткому за 1925 р. зазначалося, що загальна кількість вчителів в Чернігівському окрузі становила 71, з яких було 4 комсомольці та 5 закінчили педтехнікуми. Всі ж інші ділилися на дві категорії: «радянськи налаштовані» та «ще не пов'язані громадською роботою та взагалі мало виявляли до неї інтерес» [2, арк. 90, 90 зв.]. Траплялися випадки, «коли до педтехнікумів направляли молодь з недостатньою загальною освітньою підготовкою для вступу на педкурси», що позначалося на їхній кваліфікації [1, арк. 32]. Життя тодішнього вчителя було важким. Зарплатня становила лише 15 руб. 75 коп. [2, арк. 58]. Умови праці часто були неприйнятними: «Кімнат для відпочинку викладачів немає або пусті незатишні клітки без всяких меблів» [11, арк. 2]. «Коли стажери євпедтехнікумів направлялися на місця, їх навантажували партійною, комсомольською, громадською роботою, не даючи їм можливості виконати свої обов'язки, підвищувати кваліфікацію, і вони йшли на іншу роботу». З центру надходили на місця нарікання, що то є «непродукційною тратою державних коштів», а отже необхідно «створити необхідні умови, не перевантажувати» [3, арк. 31]. Іноді через брак вчителів доводилося закривати єврейські школи [2, арк. 58]. У 1926 р. єврейським вчителям, зарахованим на педкурси в Чернігові, додали до основної програми 8 годин для «поглиблення знань з єврейської мови та літератури» [9, арк. 121]. Також з 1928 р. почав виходити педагогічний журнал єврейською мовою «Ратен Білдунг» («Радянська освіта»), який був навіть дешевший за подібні видання українською та російською мовами та враховував національну специфіку єврейської освіти [9, арк. 6].

Несподіваною перепоною на шляху запровадження національної шкільної освіти стало небажання єврейського населення Чернігівського округу навчати дітей рідною мовою: «Євнаселення Чернігівщини русифікаторські налаштоване і вважає єврейську мову надто простою. Єврейською мовою можна розмовляти вдома, з батьками, на базарі, у майстерні і т. д., але вчитися, читати і розвиватися єврейською мовою неможливо. Така думка існує, незважаючи на

те, що більшість трудящих єврейського населення говорить ломаною російською» [2, арк. 91 зв.]. Як наслідок – небажання батьків віддавати дітей до єврейських шкіл. На кінець 1920-х рр. склалася ситуація, коли в українських школах більшість учнів складали саме єврейські діти. Так, у Чернігові на 1928 р. функціонували 2 єврейські школи з кількістю дітей 320. В інших неєврейських школах навчалось 1425 єврейських дітей, а отже євшколи охоплювали лише 22 % єврейських дітей. В Острі мешкало 200 єврейських дітей, і тільки 40 з них (20 %) навчалися в євшколі. Краща ситуація була у Сновську – 381 дитина, 160 з яких навчалися в євшколі (42 %), але у загальній школі з 334 учнів було 222 (66 %) єврейських дітей. Цей показник був набагато нижчим за середній по республіці (49, 6 % на 1927 р. та 53 % на 1930 р.) [1, с. 42]. На думку інспектора нацмену при Окрнаросвіті Бінкіна існував «стереотип, що наука і культура дається тільки в російській школі», а також що «там дітей не обертають в іншу віру», а коли ведуть антирелігійні розмови, то «це ж проти православ'я, а не проти іудейської віри». В результаті, «у 2-й українській школі навчаються майже всі єврейські діти, а в школі № 3 з 825 дітей – 320 євреїв, в школі № 5 з 609 – 325 євреїв». Інспектор робить висновок, що така ситуація шкодить, по-перше, українізації шкільної освіти, оскільки вчителі, посилаючись на відсоток єврейських дітей, які погано володіють українською, проводять заняття російською. А по-друге, неєврейські школи з єврейськими дітьми, наприклад, у Сновську та Городні, перетворюються на «гнізда сіонізму», де діти «пишуть про святу землю та оплакують рабство у Радянському Союзі» [6, арк. 38–40]. З огляду на зростання на Чернігівщині наприкінці 1920-х рр. антисемітизму ймовірною причиною небажання навчати дитину в єврейських школах був також страх привертати увагу суспільства до їхньої національності [5, арк. 59].

І хоча у 1926 р. усім окружкомам КП(б)У було розіслане пояснення про виключно добровільне зарахування дітей до єврейських шкіл та обов'язкове навчання єврейською мовою тільки перші два роки, а далі викладання єврейської лише як окремого предмету, ситуація погіршувалася [3, арк. 24, 24

зв.]. Траплялися випадки, коли до першої групи (аналог сучасного першого класу) не було жодної заяви [10, арк. 27]. Кричущим прикладом може бути єврейська школа у Березному, про яку звітувала райуповноважена нацмену Ліхтман: «Є у Березному школа. Це суцільне непорозуміння. Минулий прийом був примусовим, тобто кажуть батькам: «Для ваших дітей є євшкола, і ми до українських шкіл тому їх не прийматимемо». Зрозуміло, що це не метод. А тільки дає матеріал для нацмен шовінізму та змушує батьків віддати своїх дітей не до нашої школи, а до хедеру, яких поки підпільно працює у Березному 3. У Березному не вистачає дітей для усіх груп, і батьки не хочуть, оскільки євшкола не дає перспектив. На 7-річку вона перетвориться не може. Є тільки 1-а та 3-я групи, після якої дитина не може навчатися у звичайній школі – не знає української мови» [6, арк. 52].

Отже, державна політика коренізації не мала серед єврейського населення бажаного успіху, оскільки не отримала популярності через погані умови перебування дітей у школі, нестачу посібників і обладнання, кваліфікованих вчителів, ідеологічний тиск, погану перспективу здобуття вищої освіти та зростання антисемітизму. Саме тому батьки сприяли розчиненню єврейських дітей в українсько-російських учнівських колективах, одночасно стимулюючи національно-релігійне виховання в родинному колі, у традиційних вчителів – «меландів», релігійних наставників – «ребірів» та у підпільних приватних школах – «хедерах» [6, арк. 56 зв, 57].

Джерела та література:

1. Гитлянский А. Ленинская национальная политика в действии (Национальные меньшинства на Украине). Революция и национальности. 1931. № 9. С. 42–43.
2. Державний архів Чернігівської області (далі – ДАЧО), ф. П – 10, оп. 1, спр. 241, 152 арк.
3. ДАЧО, ф. П – 10, оп. 1, спр. 358, 111 арк.
4. ДАЧО, ф. П – 10, оп. 1, спр. 359, 146 арк.
5. ДАЧО, ф. П – 10, оп. 1, спр. 360, 113 арк.

6. ДАЧО, ф. П – 10, оп. 1, спр. 482, 99 арк.
7. ДАЧО, ф. П – 10, оп. 1, спр. 633, 60 арк.
8. ДАЧО, ф. П – 10, оп. 1, спр. 634, 58 арк.
9. ДАЧО, ф. П – 10, оп. 1, спр. 635, 141 арк.
10. ДАЧО, ф. П – 10, оп. 1, спр. 879, 98 арк.
11. М. К. В школах Чернигова. Красное знамя. Чернигов. 1923. 1 апреля. № 371. 4 с.
12. Рабкор Ивин. В школе «Труд». Красное знамя. Чернигов. 1923. 14 апреля. № 379. 4 с.